

Redactor: *Ioana Bârzeanu*
Tehnoredactor: *Mariana Radu*
Copertă: *Alexandra Comșa*

Titlul original: ***RUSSIA IN THE TWENTIETH CENTURY: The Quest for Stability.***
Copyright © Pearson Education Limited 2011.
This translation of **RUSSIA IN THE TWENTIETH CENTURY: THE QUEST FOR STABILITY**, First Edition, is published by arrangement with Pearson Education Limited.

© 2014 Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii METEOR PRESS

Contact:
Tel./Fax: 021.222.83.80
E-mail: editura@meteorpress.ro

Distribuție la:
Tel./Fax: 021.222.83.80
E-mail: carte@meteorpress.ro
www.meteorpress.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MARPLES, DAVID R.

Rusia în secolul XX : în căutarea stabilității /
David R. Marples ; trad.: Mihai-Dan Pavelescu. –
București : Meteor Press, 2014
ISBN 978-973-728-612-3

I. Pavelescu, Mihai-Dan (trad.)

94(47)

David R. Marples

RUSIA
în secolul XX
În căutarea stabilității

Traducere din limba engleză
de *Mihai-Dan Pavelescu*

METEOR
PRESS

Cuprins

<i>Lista fotografiilor</i>	8
<i>Lista casetelor</i>	9
<i>Mulțumiri</i>	10
<i>Din partea editurii</i>	11
<i>Hărți</i>	12
<i>Prefață</i>	17
<i>Glosar</i>	18
1. De la țarism la revoluție, 1894–1917	21
Condițiile sociale și politice în Rusia țaristă	21
Războiul cu Japonia	24
Revoluția din 1905	27
Epoca Dumelor	31
Reformele lui Stolîpin	33
Sistemul alianțelor	38
Primul Război Mondial	40
Revoluția din februarie	45
Întoarcerea lui Lenin	49
„Zilele din Iulie”	52
Afacerea Kornilov	54
2. Revoluția din Octombrie, 1917–1921	60
Adunarea Constituantă	68
Pacea cu Puterile Centrale	71
CEKA și începutul Terorii Roșii	73
Începutul Comunismului de Război	78
Începutul războiului civil	80
Victoria Roșie	84
Războiul cu polonezii	87
Sfârșitul războiului civil	89
Rebeliunea din Kronstadt	90
3. NEP și ascensiunea lui Stalin, 1921–1928	95
Constituirea URSS	95
Începutul Noii Politici Economice	100
Dezvoltarea birocrăției sovietice	105
Ascensiunea lui Stalin	108
Moartea lui Lenin	111
Constituirea Opoziției Unite	116

Propaganda, alfabetizarea și educația	118
Politica externă în anii 1920	126
Sinteză: anii 1920	135
4. Colectivizarea, industrializarea și Marea Epurare, 1929–1940	138
Introducere	138
Decizia colectivizării agriculturii	140
Începutul colectivizării în masă	143
Marea foamete din Ucraina	148
Încheierea colectivizării	153
Începutul industrializării	154
Epurările	161
Începutul realismului socialist	172
Politica externă în anii 1930	177
Fronturile populare	180
Pactul germano-sovietic	182
5. Marele Război Pentru Apărarea Patriei și urmările, 1941–1953	196
Începuturile	196
Asediul Leningradului și Kievului	204
Operațiunea Taifun: ofensiva asupra Moscovei	205
Mișcarea de partizani	210
Stalingrad	212
Cultura în timpul războiului: apogeul realismului socialist	217
Bătălia de la Kursk	222
Stalin și aliații săi	225
Victoria în Vest și în Orient	231
Consecințele Marelui Război Pentru Apărarea Patriei	233
Refacerea economică	237
Rezistența armată	240
Apogeul stalinismului	243
6. Reformele lui Hrușciiov, 1953–1964; și politica externă postbelică	251
Problema succesiunii	251
Programul de deștelenire a pământurilor virgine	257
Al XX-lea Congres al Partidului	261
Atacul împotriva Bisericii Ortodoxe ruse	269
Dezghețul cultural	271

Politica externă la începutul Războiului Rece, 1945–1963	275
Un alt complot	307
7. Regimul Brejnev și succesorii săi, 1964–1984	313
Introducere	313
Leonid Ilici Brejnev	315
Economia	318
Constituția din 1977	324
Limba și problemele politice în republicile naționale	325
Politica externă sub Brejnev	329
Cultura sub Brejnev	351
Mișcarea disidentă	355
Ultimii ani ai regimului Brejnev	356
Andropov și Cernenko	358
8. Gorbaciov, glasnost și perestroika, 1985–1991	363
Introducere	363
Dezastrul de la Cernobil	368
Dezvoltarea politicii de glasnost	376
Politica sub Gorbaciov	385
Pericolele perestroikăi	393
Politica externă	398
Problema națională	405
1991 – destrămarea URSS	412
Moștenirea sovietică privită retrospectiv	417
9. De la Elțîn la Putin: declinul și revenirea Rusiei, 1992–2008	423
Vladimir V. Putin	434
Evenimente politice, 2000–2008	437
Atacul asupra oligarhilor	439
Alegerile prezidențiale din 2004	441
Rusia și vecinii săi	443
Cecenia: terorismul și reluarea războiului	448
Parteneriate	451
Alegerile parlamentare din 2007	452
Gazprom și renașterea economică	455
Memoria istorică și statul modern	457
<i>Bibliografia lucrărilor mai vechi</i>	<i>469</i>
<i>Index</i>	<i>490</i>

Mulțumiri

Le sunt recunoscător lui Christina Wipf-Perry de la Editura Pearson Education care mi-a încredințat scrierea acestei cărți, lui Jessica Harrison pentru asistența în redactare și celor cinci recenzenți anonimi, ca și mai multor persoane care m-au ajutat în diverse etape ale realizării ei. Îi amintesc aici pe Peter Rutland de la Universitatea Wesleyan, care mi-a furnizat câteva surse utile, pe Gem Shoute, student la Universitatea Alberta, care m-a ajutat la actualizarea bibliografiei și care, împreună cu Kim Shoute, s-a ocupat de biografii, și pe fosta mea studentă Meaghan Bernard, pentru informațiile oferite despre perioada Putin. Îi sunt mai cu seamă recunoscător lui Anna Eraut, pentru editarea textului și ajutorul oferit în privința surselor, și lui Serhy Yekelchyk de la Universitatea Victoria, pentru lectura atentă a textului și sugestiile foarte utile. Inspirația pentru versiunea curentă mi-au dat-o studenții Universității Alberta, îndeosebi cei de la cursurile și seminarele mele despre Rusia secolului al XX-lea. Deși o carte care a fost concepută pentru studenții universitari dintr-un mediu vorbitor de engleză nu ar trebui să enumere surse bibliografice rusești, am consultat multe asemenea surse în vederea realizării volumului de față. Doresc să-mi exprim aprecierea în special față de Ș. M. Munaiev, V. M. Ustinov, V. I. Menkovski, O. A. Iankovski și G. M. Sevostianov, ca și față de Salavat Ishakov, un coleg moscovit cu care am lucrat la proiecte recente.

*David R. Marples
Edmonton, Alberta, Canada
2 decembrie 2009*

Prefață

O versiune anterioară a acestei cărți a apărut în anul 2002 cu titlul *Motherland: Russia in the Twentieth Century*. Textul de față a fost revizuit în mare parte, și au fost adăugate mai multe secțiuni și capitole. Ediția aceasta reprezintă o tentativă de a prezenta „lungul secol al XX-lea”, mai precis dintre anii 1894 și 2008, din punctul de vedere al conducătorilor țării, de la domnia lui Nicolae al II-lea până la sfârșitul celui de-al doilea mandat prezidențial al lui Vladimir Putin. Ea se adresează studenților, dar nădăjduim ca va fi accesibilă și publicului larg. Cartea este împărțită cronologic și se bazează, în general, pe perioadele în care șefii statului s-au aflat la conducere – în primul rând din motive practice, dar și pentru că, în mare parte, direcția de dezvoltare a sosit de la vârf într-o societate tot mai centralizată. De asemenea, conducătorii statului au inițiat întotdeauna unele schimbări și și-au lăsat amprenta personală pe o perioadă explicită. Am căutat să acord atenția cuvenită tendințelor și dezvoltărilor sociale și culturale, ca și politicii externe și interne. Personaje esențiale ale culturii sunt evidențiate în mini-biografiile, deoarece sunt mai puțin cunoscute decât liderii politici și militari. Bibliografia este împărțită în două secțiuni: lucrări binecunoscute pentru fiecare capitol, care sunt oferite la sfârșitul cărții, și apariții mai recente (2002–2009), care sunt enumerate la sfârșitul capitolelor.

1

De la țarism la revoluție, 1894–1917

Condițiile sociale și politice în Rusia țaristă

La sfârșitul secolului al XIX-lea, Rusia era o țară rurală cu o populație de 129 de milioane de locuitori, un imperiu de tip feudal cu teritorii vaste care se baza aproape exclusiv pe agricultură pentru venitul național. În 1897 era principalul producător agricol mondial, deși situația din satele în care trăiau 97 de milioane de oameni era tensionată. Emanciparea iobagilor din 1861 eliminase cele mai crunte rămășițe ale sistemului economic al iobăgiei, care-i legase pe mușici de pământ, dar nu le ameliorase aproape deloc situația, împovărându-i cu plata răscumpărării, care, în final, depășea valoarea pământului pe care-l aveau acum în posesie. În cele mai multe cazuri, loturile lucrate de țărani erau mai mici decât suprafața necesară pentru subzistență, ceea ce-i silea să arendeze mai mult pământ, adesea de la foștii lor stăpâni. Metodele erau primitive și munca manuală constituia norma. Sfârșitul secolului al XIX-lea a cunoscut, totodată, o creștere a populației, ceea ce a dus la o și mai mare micșorare a loturilor și plecarea multor mușici în orașele aflate în extindere, în Siberia sau chiar în străinătate. Secetele și perioadele de foamete erau frecvente, pe de o parte ca rezultat al condițiilor climaterice potrivnice, iar pe de altă parte ca urmare a modului de organizare a agriculturii ruse. Problemele fundamentale ale vieții rurale erau rezolvate de comunitatea sătească (*mir*), o organizație pe care mulți agitatori politici o anticipau ca fiind instrumentul unei revoluții sociale.

În perioada aceasta în vastul imperiu țarist a început, în mod lent, să fie resimțită declanșarea industrializării forțate. La sfârșitul secolului, industria rusă se caracteriza prin ateliere de lucru și muncitori

sezonieri, care reveneau toamna în satele de baștină pentru a strânge recolta. Însă în orașele mai mari, ca St. Petersburg, fabricile care apăreau erau adesea uriașe, cu mii de muncitori. În timpul prim-ministrului Serghei Witte, Rusia a pornit o campanie de construire a căilor ferate și, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, s-au construit 27 000 de kilometri de linii. Până la sfârșitul secolului, imperiul țarist avea câteva centre industriale bine stabilite – regiuni din Polonia, ca Varșovia și Lodz, marile orașe St. Petersburg și Moscova, și regiunea Donbas din Ucraina. În marea lor majoritate, principalii investitori în dezvoltarea industrială au fost străini: francezi, germani, belgieni și britanici. În 1913, locuitorii centrelor urbane formau 18% din totalul populației rusești și erau angrenați în principal în industrie, construcții și comerț. Totuși, peste 70% din populația țării continua să lucreze în agricultură.

Autocrația țaristă a impus o conducere dură, însă cu multe slăbiciuni. Expansiunea rusă care începuse în secolul al XVI-lea fusese haotică, adesea neplanificată, frecvent condusă de aventurieri individualiști și rezultase parțial din cuceririle aduse de războaie. În secolul al XIX-lea, un grup mic din intelighenția țării a venit cu idei și metode revoluționare care să aducă o schimbare, dar niciuna dintre ele nu a dat roade, cu excepția asasinării țarului Alexandru al II-lea, în 1881. Terorismul ca mijloc de promovare a schimbării era deja discreditat. Populismul, înfăptuirea unei revoluții socialiste prin intermediul comunităților sătești, părea de asemenea să fi eșuat. Cei care doreau schimbări politice în Rusia erau tot mai convinși că țara nu mai putea evita etapa capitalistă a dezvoltării. Au început să apară mai multe partide politice tradiționale. În 1900 a fost înființat Partidul Socialist Revoluționar, folosind o bază țărănistă, care a fost, în general, cel mai mare partid politic rus, deși avea o slabă organizare și conducere. În 1905, după un Congres al Activiștilor Rurali și Urbani, a fost înființat partidul liberal rus, Partidul Constituțional Democratic (cadeții). Marxismul rus nu reprezenta o doctrină nouă, însă ani la rând fusese limitat la emigrație. În 1898, Partidul Social-Democrat al Muncii din Rusia și-a desfășurat primul „congres” într-o izbă de lemn din orașul Minsk. Au participat nouă delegați din organizații social-democrate, plus alții din Bundul (Liga) evreilor și *Raboceaia gazeta* (*Gazeta muncitorilor*). Majoritatea participanților erau binecunoscuți poliției

secrete țariste, Ohrana, și au fost arestați imediat după aceea. Totuși, întrunirea din 1898 nu părea să prevestească ceva important.

Al II-lea Congres, care s-a desfășurat în 1903, a trebuit să fie ținut în străinătate, dar a continuat să înfrunte hărțuile poliției, de data aceasta din Germania, astfel încât s-a mutat de la Stuttgart la Londra. Obiectivele imediate ale partidului erau destul de radicale: răsturnarea imediată a autocrației țariste și instaurarea unei republici democratice, introducerea de drepturi pentru muncitori, ca programul de lucru de opt ore, eliminarea rămășițelor sistemului feudal la sate și acordarea de drepturi depline non-rușilor, inclusiv dreptul la autodeterminare. Țelul final era încă și mai utopic: stabilirea dictaturii proletariatului prin intermediul unei revoluții socialiste. Obiectivele acestea erau mai adânc înrădăcinate decât cele ale tendințelor europene ale epocii, mai ales în Germania unde se instaurase economismul: convingerea că cererile muncitorilor puteau fi satisfăcute gradat prin intermediul mișcării sindicaliste, fără a fi necesară recurgerea la revoluție – opinii care erau anatimizate de liderii social-democrați. Rușii erau însă divizați și din punctul de vedere al tacticii. O grupare, inițial cea mai mare, condusă de Iuli Martov (pseudonimul lui Iuli Țerderbaum), considera că partidul putea încorpora nu numai revoluționari dedicați și căliți, dar și simpatizanți. Cealaltă grupare, condusă de Vladimir Ilici Ulianov (Lenin), care urma liniile directoare expuse în broșura sa *Ce este de făcut?* din 1902, prefera un partid mic și disciplinat care putea să călăuzească, mai degrabă decât să fie călăuzit de masa muncitorilor. Disputele din timpul Congresului au determinat plecarea câtorva delegați, iar facțiunea a doua a devenit majoritară și a fost denumită de Lenin „bolșevici”. Martov și gruparea sa, devenită acum minoritară, au fost numiți „menșevici”. Deși diviziunea a părut neînsemnată și temporară, ea s-a dovedit permanentă, în principal din cauza intransigenței lui Lenin.

Deși partidul marxist revoluționar era foarte mic, existau speranțe că ar fi putut avea un impact asupra vieții politice din Rusia. La începutul secolului al XX-lea, orașele rusești erau afectate de șomaj. În 1897, la inițiativa contelui Witte, lungimea zilei de lucru fusese redusă la maximum 11 ore și jumătate, dar mulți muncitori o considerau excesivă. După anii dificili de foamete, au avut loc

mișcări rurale; astfel, în perioada 1900–1904 s-au consemnat 1 205 „tulburări” provocate de mujici. De asemenea, mulți membri ai intelighenției cereau reforme. În parte din ordinul autorităților, și mai ales al lui V. K. Plehve, numit ministrul afacerilor interne în 1902, evreii au devenit un țap ispășitor pentru dificultăți, iar anul 1903 a fost notoriu pentru pogromurile antievreiești în așezări din Moldova, Belarus și Ucraina. La începutul secolului al XX-lea, evreii, închiși în ghetouri, reprezentau majoritatea populației în principalele orașe din ținuturile de la granițele vestice. În vara anului 1903, petroliștii din Baku au declanșat o grevă generală, căreia i s-au alăturat prompt muncitori din alte părți ale Caucazului, numărând în total peste 100 000 de persoane, care au cerut din nou condiții mai bune de muncă, inclusiv reducerea zilei de lucru la opt ore. Grevei i s-au alăturat după aceea centrele industriale din Ucraina și sudul Rusiei. Deși nu le-au organizat ei, social-democrații au participat la aceste greve, reușind să-și răspândească eficient propaganda. Primul sindicat muncitoresc legal – Uniunea Muncitorilor din Fabricile și Uzinele Rusești – s-a înființat în același an, iar liderul lui a fost preotul Gheorghe Gapon, care era agent dublu, lucrând pentru Ohrana țaristă. Așa cum se întâmplă însă frecvent în asemenea cazuri, era greu de stabilit încotro se îndreptau adevăratele lui simpatii. Poliția secretă încerca să controleze mișcările de acest gen prin infiltrări de agenți, dar, de multe ori, fără succes. În aprilie 1905, când s-a ținut la Londra cel de-al III-lea Congres al PSDMR, la care Lenin a fost ales președinte al Congresului, posibilitatea unei revoluții „burghezo-democrate” în Rusia părea să fie mult mai reală decât până atunci. Partidul a publicat un ziar nou, *Proletarii*, și și-a împărțit activitățile între o secțiune din Rusia și alta din străinătate, cea din urmă avându-l ca președinte pe Lenin.

Războiul cu Japonia

Principala posibilitate de continuare a expansiunii țariste se afla în Orientul Îndepărtat, pe seama Chinei. Nicolae al II-lea, care ajunsese la tron după moartea tatălui său, Alexandru al III-lea, în 1894, nu avea ambiții clar definite. Politica lui era mai degrabă tradiționalistă – continuarea moștenirii puternicului său tată,

dublată de menținerea și consolidarea imperiului existent. Ca atare, el nu se împotriva deloc colonialismului, dar se lovise de o problemă recentă – emergența Japoniei imperiale ca nouă putere colonială în Orientul Îndepărtat. Japonezii nu reprezentaseră până atunci o amenințare serioasă pentru ruși, dar erau la fel de dornici să beneficieze de slăbiciunea Chinei; obiectivul Japoniei era de a folosi Coreea ca trambulină pentru ofensive ulterioare. În 1894–1895, Japonia învinsese China și se folosise de victorie pentru a câștiga controlul unei părți din peninsula Liaotung – inclusiv asupra orașului Port Arthur, aflat în extremitatea ei. Aproape imediat, Marile Puteri interveniseră pentru a preveni „fărădelegea” comisă de o putere asiatică, iar Japonia, plină de resentimente, fusese silită să-și abandoneze cuceririle. Beneficiara imediată fusese Rusia, care în 1897 a obținut atât concesionarea peninsulei Liaotung, cât și a orașului Port Arthur, care a fost legat la noua cale ferată transsiberiană ce străbătea Mancuria chineză. Îngrijorată că următoarea țintă a rușilor va fi Coreea, Japonia a decis că cea mai bună alegere era un război cu imperiul țarist.

La începutul războiului, Rusia s-a confruntat cu câteva dezavantaje. Cel mai important a fost cel de ordin logistic. Un război purtat atât de departe de centrul imperiului necesita transportul trupelor rusești, al echipamentelor și proviziilor pe o rută izolată: calea ferată transsiberiană, care nu era dublă. Spre deosebire de ruși, japonezii își puteau completa cu ușurință resursele de pe insulele nipone. Atât Flota Rusă din Pacific, cât și Armata Rusă din Orientul Îndepărtat își aveau baza în peninsula Liaotung, dar ambele au fost supuse imediat presiunilor Japoniei. Pe 27 ianuarie 1904, unitățile japoneze au atacat flota rusă staționată în Port Arthur. Deși atacul a fost respins, flota a fost efectiv blocată și a devenit ținta unor noi ofensive japoneze. În luna mai atacul a fost reluat, printr-un asediu prelungit al orașului Port Arthur de către trupele japoneze cu baza în Mancuria. Deși pierderile Japoniei au fost extrem de mari, baza militară navală a fost cucerită pe 20 decembrie 1904, după ce japonezii începuseră să folosească mortiere de 280 mm, ale căror obuze cântăreau 225 de kilograme. Pierderile rușilor în bătălie au fost considerabil mai reduse decât cele ale inamicilor, totuși comandantul rus al bazei din Port Arthur, generalul Anatoli Stessel, a fost nevoit să sabordeze navele

Flotei Pacificului. Ca atare, soarta rușilor pe mare avea să depindă de Flota Baltică, cea care în octombrie 1904 a fost trimisă într-o călătorie remarcabilă de 33 000 de kilometri, pentru a ajunge la Vladivostok.

Între timp, rușii au suferit o serie de înfrângeri în bătăliile terestre. Operațiunile militare începuseră în aprilie 1904, prin desfășurarea a patru armate japoneze. Au urmat două bătălii mari, însă niciuna n-a fost concludentă, totuși armata japoneză a deținut, de fiecare dată, controlul situației. În Bătălia de la Liaoyang (11–21 august 1904), o forță japoneză doar cu puțin mai numeroasă a înfrânt trupele rusești conduse de generalul Aleksei Kuropatkin, și ambele părți au suferit peste 17 000 de pierderi de vieți omenești. Contraofensiva rusească de la Sha Ho a fost un dezastru, ducând la alte 40 000 de victime. În general, însă, războiul de tranșee a fost la fel de catastrofal pentru ambele părți, prefigurând, în același timp, ceea ce avea să se întâmple în Primul Război Mondial. În februarie 1905, cele două părți s-au înfruntat la Mukden aruncând în luptă forțe uriașe; o sursă estimează că la bătălie au participat peste 600 000 de soldați din ambele tabere, iar pierderile au fost enorme (peste 150 000 de oameni). Obținută la mustață, victoria japonezilor s-a datorat în principal superiorității obuzierelor lor. Mukden s-a dovedit bătălia terestră decisivă a războiului, iar înfrângerea rușilor a însemnat o umilință majoră pentru guvernul lui Nicolae al II-lea, care nu izbutise să materializeze o victorie anticipată ca ușoară împotriva adversarului asiatic.

În confruntarea navală, evenimentele aveau să cunoască o turnură încă și mai rea pentru ruși. Flota Baltică, condusă de amiralii Z. P. Rojestvenski și N. I. Nebogatov, a ocolit cu succes jumătate de glob, însă a căzut în ambuscada flotei japoneze aflate sub comanda amiralului Togo Heihachiro. Pierderile rusești pe mare au fost fără precedent, soldându-se cu distrugerea a nouăsprezece nave de război din cele treizeci trimise. Doar patru nave din Flota Baltică au ajuns în Vladivostok, și aproape jumătate dintre marinarii ruși și-au pierdut viața. Cu toate acestea, în special grație abilităților diplomatice și tertipurilor lui Witte, partea rusă a scăpat destul de ușor, întrucât Tratatul de la Portsmouth, mediat de americani în septembrie 1905, a moderat considerabil revendicările japonezilor care doreau preluarea controlului întregii peninsule Liaoyang, cedarea insulei Sahalin de către ruși, autoritatea asupra Coreei și evacuarea armatei rusești din Manciuria.